

FÁBRI ISTVÁN

DOKTORÁLTAK A MUNKAERŐPIACON

A PhD fokozat szerepe a szakmai karrierépítésben

A hazai felsőoktatási képzési struktúrájának a bolognai rendszer szerinti átalakítása 2006 tavaszán teljesedett ki, amikor is a felsőoktatási intézmények képzéseik döntő többségét már (csak) a kétszintű képzés bevezetésének jegyében hirdették, hirdethették meg. Az alapképzés, illetve osztatlan képzés mellett 2007-től egyre több mesterszak is elindult, döntően a régi képzési logika szerint egyetemeknek tekintett, illetve még mai is annak nevezett intézményekben. A kétszintű képzés ily módon történő általánossá válása mellett viszonylag kevés figyelmet kapott az a lényeges átalakulás, ami már a kilencvenes évek közepén lezajlott az egyetemeken: a doktori képzés elindulása. A nemzetközi tudományos gyakorlatnak megfelelő PhD-képzés bizonyos értelemben – időben „megelőzve” az első két képzési szint létrejöttét – a felsőoktatási képzés harmadik szintjeként fogható föl.

A kilencvenes évek második felében kezdődtek el az új típusú doktori képzésben részt vevő hallgatók tanulmányi tapasztalatainak, illetve a képzésről alkotott véleményeinek a megismerésére irányuló empirikus szociológiai kutatások.¹ Az 1997–2002 között végzett kérdőíves vizsgálatok tanulságaira is alapozva 2001-ben az Universitas Press Felsőoktatás-kutató Műhely munkatársai többemű kutatási program elindítására vállalkoztak.² Ennek első lépéseként helyzetfeltáró szakértői tanulmány készült „Mit tudunk a doktoráltakról?” címmel, amely a törvényi szabályozás bemutatása mellett több adatbázis feldolgozásának segítségével elemzi a doktori képzés aktuális magyarországi helyzetét. A kutatási program fontos részét képezik azok az empirikus szociológiai vizsgálatok is, amelyek mélyinterjú és kérdőíves technikák alkalmazásával próbálják feltárni a PhD fokozatot szerettek életpályájának meghatározó tényezőit. Ennek keretében került sor az első országos pályakövetéses vizsgálatra a PhD fokozatot szerettek körében. A 2002-es, hétszáz főre kiterjedő adatfelvételt 2006–2007 folyamán egy újabb kérdőíves megkeresés követte. Ez utóbbi, hatszáz főre kiterjedő kutatás egyrészt a négy éve már lekérdezett doktoráltak ismételt megkeresését jelentette (háromszáz fő), másrészt a két vizsgálati időpont között fokozatot szerettekre terjedt ki (háromszáz fő). A két különböző időpontban lezajlott adatfelvétel és a három részmintát a doktoráltak pályakövetésében számos összehasonlítható vizsgálatra ad lehetőséget.

A pályakövetéses kutatás eredményei részletesen szemléltetik a PhD fokozat megszerzése utáni rendkívül változatos életutakat. Eltérő súllyal ugyan, de a felsőoktatási tudományos intézményrendszer, a versenyszféra és az államigazgatási-önkormányzati szféra is fontos terepe az érvényesülésnek. A tudományterületenként olykor jelentősen eltérő karrierutak ellenére markánsan kirajzolódik a PhD-képzésnek a tudományos és egyetemi-főiskolai oktatói rekrutációban játszott meghatározó szerepe, ami nyilvánvaló összefüggést mutat a hazai tudományos képzés hagyományaival. Jelen tanulmány azonban nem elsősorban a különböző életutak bemutatását, hanem a doktori képzésnek a szakmai karrierépítésben, illetve munkaerő-piaci

(1) A kutatást a Doktoranduszok Országos Szövetsége végezte, kezdetben az Oktatási Minisztérium, majd később a Miniszterelnöki Hivatal támogatásával. A standard kérdőíves adatfelvételek a JELTÁRS Jelenkor Társadalomkutató Műhely szakmai koordinálása mellett, a MIMIKRI Közvélemény- és Piackutató Intézet kérdezőbiztosi hálózatának bevonásával zajlottak.

(2) A kutatási program a hazai tudományos élet meghatározó szereplői, a Doktoranduszok Országos Szövetsége, a Felsőoktatási Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával indult újjára 2001 tavaszán (kutatásvezető: Fábri György).

életútban játszott szerepének az elemzését helyezi középpontba. A doktori fokozat megszerzésének hatása más és más lehet az érvényesülés egymással összefüggő, ám nagyrészt jól elkülöníthető szegmenseiben. A kutatási eredmények megerősítik azt a hipotézisünket, hogy nemcsak az egzisztenciális helyzet, hanem a szakmai karrier és a munkaerő-piaci pozíció közötti különbségtevés is indokolt lehet akkor, amikor a tudományos fokozat megszerzésének összetett hatásmechanizmusát próbáljuk vizsgálni. Az általános helyzetkép szerint – legalábbis az elsősorban érintettek, a doktoráltak szemszögéből nézve – a hazai PhD-képzés kifejezetten sikeresnek mondható, hiszen annak akár a szakmai karrierépítésre, akár a munkaerő-piaci pozícióra, akár a jövedelmi helyzetre gyakorolt hatása az érintettek nagy többsége esetében határozottan pozitív. Ez még akkor is igaz, ha általában az anyagi-egzisztenciális helyzettel való viszonylag alacsony elégedettség okán a fokozatszerzés hatását ez utóbbi tekintetben kevesebben – bár még így is a relatív többség – érzékeli számottevőnek. Az érvényesülés különböző összetevőinek elemzésén túl azonban fontosnak tartottuk a szakmai előrejutásban feltételezésünk szerint fontos szerepet játszó személyes, illetve intézmények közötti kapcsolatrendszer részletes vizsgálatát is. A tanulmány második fejezetében ismertetett vizsgálati eredmények meggyőzően igazolják, hogy akár az egyetemi alapképzés, akár a doktori képzés ideje alatt szerzett szakmai (azon belül is elsősorban oktatói) kapcsolatok szerepe meghatározó a későbbi előrejutásban, elhelyezkedésben.

A PhD fokozat munkaerő-piaci értéke

A doktoráltak elhelyezkedési lehetőségei, szakmai karrierépítési keretei tudományterületenként értelemszerűen lényeges eltéréseket mutathatnak. A kutatási eredmények elemzése során ezért az egyik legfontosabb elemzési szempontként („magyarázó változóként”) a vizsgálatba került doktoráltak tudományterületét és munkahelyének típusát tekintettük – de a kutatás során nyert információkkal szembeni, tudományos és felsőoktatás-politikai érdeklődés feltételezett jellege is indokolta az eredmények „szakmaspecifikus” értelmezését. Mielőtt jelen elemzés fő tárgyára rátérnénk, érdemes ezért tudományterületi bontásban áttekinteni a PhD fokozatot szerzettek főbb munkahelyi jellemzőit. Ehhez a 2002-es és a 2006–2007-es adatfelvétel³ egyesített adatbázisát vesszük alapul, amely összesen 1 002 fő munkaerő-piaci életútjának részletes adatait tartalmazza. Mivel a két különböző adatfelvétel eltérő célcsoportjaiban (2002 előtt, illetve 2002–2006 között végzettek) semmilyen érdemi eltérést nem tapasztaltunk az aktuális munkahely típusa szerinti arányokban, ezért az alábbiakban a két mintára vonatkozó megoszlásokat összevontan szerepeltetjük (1. táblázat).

A részletes elemzés helyett csak néhány főbb tendenciára hívnánk fel a figyelmet.⁴ Kutatásunk talán legfontosabb eredménye, hogy a PhD-képzés elsősorban az egyetemi-kutatóintézeti tudósutánpótlásban játszik meghatározó szerepet. Tudományterületenként ugyan eltérő mértékben, de a doktoráltak több mint fele-kétharmada felsőoktatási intézményekben helyezkedik el (a legmagasabb aránnyal – 63,4 százalékban – az agártudományi területen találkoztunk). Ér-

(3) A vizsgálati eredmények értelmezéséhez két mintavételi tényezőt is figyelembe kell vennünk. Az egyik, hogy – néhány kivételtől eltekintve – csak olyan doktoráltak kerültek a mintába, akiknek fő munkahelye Magyarországon van, illetve az adatfelvétel időpontjában Magyarországon tartózkodtak. Ez a személyes megkeresésen alapuló lekerdezés fő hátránya az egyéb, főleg online kérdőíves technikákkal szemben. A másik torzító hatás inkább csak feltételezett, nevezetesen hogy az elérés olykor tapasztalt nehézségei okán valószínűleg az egyetemi szférában dolgozók valamivel nagyobb arányban szerepelnek a mintában (a doktori képzést nyújtó intézmények egy része esetében a címlistákat az egyetemi adminisztráció bocsátotta rendelkezésünkre).

(4) A doktoráltak elhelyezkedési tendenciáit részletesen vizsgálja a Felsőoktatási Műhely 2008/3. számának PhD-képzéssel foglalkozó tematikus összeállítás, amely szintén ezen kutatás eredményeinek elemzésén alapul.

demés megemlíteni, hogy a főiskolai oktatásban való részvétel elsősorban a bölcsészek körében számottevő (18,1 százalék). A PhD fokozatot megszerzők további jelentős hányada (10–20 százalék) kutatóintézetben talál állást. Ez utóbbi karrierút különösen nagy hangsúlyt kap a természettudósok között, hiszen minden negyedik (24,6 százalék) végzett itt helyezkedik el.

Az államigazgatási, önkormányzati szféra általában nem vonzó a doktoráltak számára, egyedül a társadalomtudósok körében tapasztalhatunk számottevő érdeklődést ebben az irányban (14,3 százalék). Egészen minimális a részvétel a nonprofit szektorban: csak kb. minden századik végzett helyezkedik el ilyen munkahelyen. Az adatokból ugyanakkor az is jól látszik, hogy lényegében csak a „reál” területeken fokozatot szerzők, vagyis a természettudósok és műszaki doktoráltak helyezkednek el nagyobb arányban (12,1 százalék, illetve 21,1 százalék) a versenyszektor vállalatainál. Igaz, akadnak olyanok is, akik saját vállalkozásukban vagy szellemi szabadfoglalkozásuként dolgoznak, ám számuk minimális (tudományterületenként 1–5 százalék). Végül érdemes megemlíteni az orvostudományi területen PhD fokozatot szerzők kifejezetten szakmaspecifikus lehetőségeit, hiszen közülük a végzetek közel egyharmada (31,0 százalék) kórházakban, klinikákon helyezkedik el.

1. táblázat. A PhD fokozatot szerzettek munkahelyének típusai – tudományterületek⁵ szerinti megoszlás

	természet-tudomány	műszaki tudomány	orvos-tudomány	agrár-tudomány	társadalom-tudomány	bölcsészeti-tudomány
kutatóintézet	24,6	10,1	7,6	16,1	7,6	10,0
egyetem	47,4	54,1	51,1	63,4	47,9	49,0
főiskola	6,5	9,2	0,5	0,9	8,4	18,1
könyvtár, levéltár	0	0	0	0	2,5	5,2
államigazgatás, önkormányzat	2,2	0,9	2,2	6,3	14,3	3,3
nonprofit szféra	0	0,9	0	0,9	0,8	1,0
cég, vállalat	12,1	21,1	2,7	5,4	6,7	1,4
saját vállalkozás	0,9	1,8	2,7	1,8	3,4	0,5
kórház, klinika	0,4	0	31,0	0,9	0	0,5
kutatóintézet, egyetem, főiskola – külföld	1,8	1,8	0	0	0,8	0,5
egyéb munkahely – külföld	0	0	0,5	0,9	0	0
szellemi szabadfoglalkozástí	0	0	0	0	2,5	1,4
egyéb	4,3	0	1,6	3,6	5,0	9,0
összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Forrás: Universitas Press, 2002-es és 2006–2007-es adatfelvétel. N=966.

(5) A doktori képzés tudományterületi besorolása több ponton lényegesen eltér az alap- és osztatlan képzések képzésterületi felosztásától. Ezek közül a legfontosabb, hogy a közgazdaságtudományi és a jogtudományi képzések a társadalomtudományi képzések alá sorolódnak, amit a társadalomtudományi képzési területre vonatkozó kutatási eredmények értelmezésekor célszerű figyelembe venni.

Az iskolarendszer bármelyik fokán elért végzettség, a megszerzett bizonyítvány vagy oklevél értéke az egyén számára többek között a belefektetett munka, energia és idő figyelembevételével kerülhet megállapításra. A tudományos fokozatnak mint a legmagasabb szintű végzettségnek az egyéni életút és elhelyezkedés szempontjából történő eltérő értékelését azonban nem csupán a tényleges munkaerő-piaci tapasztalatok határozhatják meg, hanem már önmagában a fokozat megszerzése mögött meghúzódó különböző motivációk is. A PhD-hallgatók körében végzett vizsgálatok rámutatnak a doktoranduszképzésben részt vevők motivációinak széles skálájára. Ezek között éppúgy meghatározó lehet a szakmai érdeklődés, a karrierépítés, a kutatási lehetőségek, mint a külföldi ösztöndíj-lehetőségek, a hallgatói juttatások vagy a hallgatói évek meghosszabbítása.⁶ Anélkül, hogy részletesen bemutatnánk az erre vonatkozó kutatási eredményeket, érdemes megjegyeznünk, hogy a fokozatszerzésig ténylegesen el is eljutó doktoranduszok esetében, ugyan nem meglepő módon, a szakmai, illetve a karrier-szempontok mellett kisebb hangsúlyt kapnak olyan tényezők, melyek a hallgatói léttel vannak összefüggésben, ám hatásuk – a kérdezettek saját bevallása alapján is – a „legsikeresebb” csoportban sem elhanyagolható.

A PhD fokozat megszerzésének munkaerő-piaci értékéről alkotott vélekedéseket három oldalról próbáltuk körbejárni. Először az egyéni életútban játszott szerepére kérdeztünk rá; aztán a különböző típusú munkahelyekkel kapcsolatos (valós vagy vélt) tapasztalatokra alapozva mondtak véleményt a válaszadók az elhelyezkedésben játszott hatására; végül a PhD fokozat általános jelentőségével összefüggő attitűdöket teszteltük. A három vizsgálati dimenzió természetesen nem független egymástól. Az alábbiakban főleg az első problémafelvetésre koncentráltunk, vagyis a doktori fokozatnak az egyéni életútban játszott szerepét elemezzük.

Ezen belül az egyéni elégedettség három szegmensét is görcső alá vettük: a kérdezetteknek a PhD fokozat hasznát a szakmai előrejutás, az elhelyezkedés és az anyagi-egzisztenciális helyzet szempontjából is meg kellett ítélniük. A válaszok megoszlása első pillantásra is általános elégedettséget tükröz, ami egyértelműen az új típusú PhD-képzés sikerességét mutatja. Igaz, a karrierút megítélése a vizsgálati szempontok mentén határozott eltéréseket mutat, ami igazolja a többoldalú megközelítés megalapozottságát.

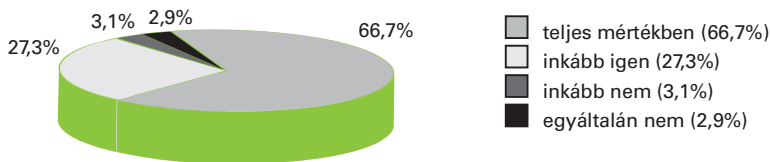
Mint ahogy azt várni lehetett, a szakmai előrejutás vonatkozásában mutatkozott a legnagyobb elégedettség (1. ábra). A válaszadók kétharmada (66,7 százalék) úgy vélte, hogy a PhD fokozat megszerzése teljes mértékben hozzájárult az egyéni szakmai karrierépítéshez, de több mint negyedük (27,3 százalék) is alapvetően pozitívan értékelte a tudományos doktori címet. A válaszokat nem befolyásolta, hogy valakit a végzés után néhány évvel vagy később kérdeztünk meg, hiszen azok, akik a 2006-os adatfelvétel során újra bekerültek a vizsgálatba, lényegében ugyanúgy ítélték meg a fokozat megszerzésének szakmai karrierépítésben játszott szerepét, mint négy évvel előtte.

Az egyes tudományterületek között nem találunk lényeges különbséget. Talán egyedül a természettudósokat érdemes megemlíteni, akik között az átlagnál is nagyobb arányban vélekedtek pozitívan a fokozatszerzés szakmai karrierépítésben játszott hatásáról (a „teljes mértékben megérte” és az „inkább megérte” válaszok aránya összesen 97,1 százalék). Szignifikáns eltéréseket találunk viszont a kérdezett munkahelyének típusa mentén. A válaszok alapján az egyetemi, főiskolai oktatásban és a kutatóintézetekben (ezenfelül az orvosoknál a klinikákon) a PhD fokozat megszerzése alapjaiban határozza meg a szakmai karrierépítést (97–99 százalék az így nyilatkozók aránya). Ezzel szemben az államigazgatásban dolgozók közül minden

(6) Fábri István – Varga Noémi (1999): *Hallgatók a doktori képzésről*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 12–13. p.

negyedik válaszadó elhanyagolhatónak vélte azt a szakmai előrelépésben (77,5 százalék), de hasonló arányokkal találkozunk a különböző magánvállalatoknál, cégeknél dolgozók körében (83,3 százalék), illetve a „szellemi szabadfoglalkozásúak” vagy saját cégben dolgozók esetében is (80,0 százalék). Ez utóbbi adatok megerősítik azt a fenti állításunkat, hogy a versenyszféra viszonylag kisebb mértékben, azon belül is elsősorban a kiemelkedő kutatási-fejlesztési tevékenységet folytató cégek értékelik a tudományos fokozattal rendelkező fiatal szakembereket, kutatókat. Végül érdemes megemlíteni, hogy nemek szerint nem találtunk szignifikáns különbséget a válaszok között, vagyis a szakmai előrelépés szempontjából a nők éppúgy nagy arányban tulajdonítanak fontos szerepet a fokozatszerzésnek, mint a férfiak (92,3 százalék, illetve 94,7 százalék).

1. ábra. Megérte-e megszerezni a PhD fokozatot a szakmai előrelépés szempontjából?

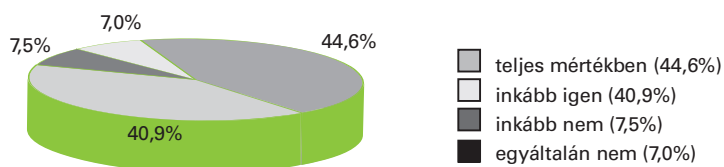
Forrás: Universitas Press, 2002-es és 2006–2007-es adatfelvétel. N=990.

A kutatás abból az előfeltevésekből indult ki, hogy a szakmai előrelépés, a szakmai karrierépítés, illetve az elhelyezkedés, a munkaerő-piaci pozíció javítása általában értelemszerű összefüggést mutat, ám a köztük lévő kapcsolat nem mindig szükségszerű, és főképp nem feltétlenül egyenes arányú. Teljesen nyilvánvaló ez akkor, ha valaki folyamatosan előrelép a munkahelyi ranglétrán, lépésről lépésre erősíti pozícióját, ám mindez nem a végzettségének megfelelő szakmájában történik. Mindez az ambivalencia azonban a végzettségnek megfelelő munkahelyen is fennállhat, legyen az akár „objektív” mutatók alapján kifejezhető eltérés, akár az egyén szubjektív értékelésében megjelenő elégedetlenség. Jelen vizsgálat eredményei is egyértelműen mutatják, hogy a doktori fokozat megszerzésének hatása különböző mértékben érvényesül a szakmai karrierépítésben és az elhelyezkedésben, illetve hogy a kérdezettek határozott különbséget tettek az érvényesülés két összetevője között. Ha a munkaerő-piaci pozíció kapcsán megfogalmazott válaszokat (2. ábra) összevetjük a szakmai előrelépés kapcsán tapasztalt véleményekkel, akkor láthatjuk, hogy az előbbi esetében már nem alkotnak abszolút többséget a teljes mértékben elégedettek (44,6 százalék). Az előző kérdéshez képest elsősorban azoknak az aránya nőtt meg, akik ugyan fontos, de nem meghatározó szerepet tulajdonítanak a PhD-végzettségnek (40,9 százalék). Emellett azonban érezhetően nőtt azoknak a tábora is, akik szerint nem igazán (7,5 százalék), illetve egyáltalán nem érte meg (7,0 százalék) megszerezni a tudományos fokozatot. Jó okunk van feltételezni, hogy ezekben a némiképp pesszimista véleményekben tetten érhetőek a munkahelyi ranglétrán betöltött pozícióból fakadó kisebb-nagyobb egyéni hiányérzetek, illetve bizonyos – akár ez utóbbitól nem független – anyagi juttatásokkal kapcsolatos elégedetlenségek. Mindezek ellenére azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a szakmában való elhelyezkedés összefüggésében is alapvetően pozitív a doktori fokozat hatásának megítélése. A PhD-végzettek életútjában ebben a tekintetben kimutatható némi pozitív irányú változás, hiszen 2002-höz képest 2006–2007-ben,

vagyis az ismételt megkeresés alkalmával a kérdezettek valamelyest elégedettebbeknek bizonyultak a fokozatszerzés hatását illetően (a „teljes mértékben megérte” és az „inkább megérte” válaszok aránya összesen 86,2 százalékról 89,6 százalékra nőtt; a még csak néhány éve fokozatot szerzettek esetében ez az arány 2006-ban 83,8 százalék).

A férfiak és a nők között a munkaerő-piaci pozícióra gyakorolt hatás vonatkozásában sem találtunk számottevő különbséget (85,9 százalék, illetve 84,5 százalék). Ezzel szemben a különböző munkahelytípusok esetében lényeges eltérések tapasztalhatók a PhD fokozatnak a munkaerő-piaci pozícióra gyakorolt hatását tekintve. A tendencia a szakmai karrierépítéshez hasonló: itt is a felsőoktatási és tudományos szférában dolgozóknál mértük a legpozitívabb értékeket, hiszen közülük tízből kilenc kérdezett (88–92 százalék) nyilatkozott úgy, hogy az elhelyezkedés során jelentős szerepe volt a tudományos doktori cím megszerzésének; az államigazgatásban, önkormányzatoknál, illetve a piaci szférában munkát vállalóknál viszont csak kétharmad körüli ez az arány (63–73 százalék).

2. ábra. Megérte-e megszerezni a PhD fokozatot a munkaerő-piaci pozíciók javítása szempontjából?

Forrás: Universitas Press, 2002-es és 2006–2007-es adatfelvétel. N=952.

Amíg a szakmai előrejutás során azt tapasztaltuk, hogy a különböző szakterületek képviselői között csak egészen kicsi különbségek adódnak, addig az egyes ágazatokat jellemző tudományos életpályákban az érvényesülési hatásmechanizmusok szignifikáns eltéréseket mutatnak (2. táblázat). A természettudósok és az orvosok körében elsősorban többségben vannak azok, akik számára a PhD fokozat megszerzése érezhetően pozitívan hatott a munkaerő-piaci pozícióra (89,9 százalék, illetve 90,7 százalék). Az orvosi karrierlehetőségeket meghatározó, igen jól átlátható és erős hierarchikus elemeket magában hordozó életpálya minden bizonnyal magyarázatot szolgáltat erre a kutatási eredményre. A természettudományi terület már kevésbé nyújt ilyen egyértelmű magyarázatot, mindenesetre talán ez az a hazai tudományos szféra, amely a leginkább integrálódott a nemzetközi tudományos életbe, és amelynek legkiválóbb képviselői számára a szakmai karrierépítés, és ezzel a szakmában való elhelyezkedés is egyértelmű és világos paraméterek, tudományos teljesítmények – így például a PhD fokozat megszerzése – függvénye. El kell azonban ismernünk, hogy ennek az okfejtésnek a magyarázó erejét csökkenti kutatásunk azon eredménye, miszerint éppen egy másik, szintén jelentős részben a nemzetközi szinten magát folyamatosan megmértető szakmai kör, a műszaki tudományok fiatal doktoráltjai tulajdonítottak a legkevésbé meghatározó szerepet a PhD fokozat megszerzésének (70,9 százalék).

2. táblázat. *Megérte-e megszerezni a PhD fokozatot a munkaerő-piaci pozíciók javítása szempontjából – tudományterületek szerinti megoszlás*

tudományterület	igen, megérte*	nem érte meg**	összesen
természettudomány	89,9	10,1	100,0%
műszaki	70,9	29,1	100,0%
orvostudomány	90,7	9,3	100,0%
agrár	80,0	20,0	100,0%
társadalomtudomány	85,2	14,8	100,0%
bölcsészettudomány	86,5	13,5	100,0%

* A „teljes mértékben megérte” és az „inkább megérte” válasz kategóriák összevonásából létrejött kategória.

** Az „egyáltalán nem érte meg” és az „inkább nem érte meg” válasz kategóriák összevonásából létrejött kategória.

Forrás: Universitas Press, 2002-es és 2006–2007-es adatfelvétel. N=950.

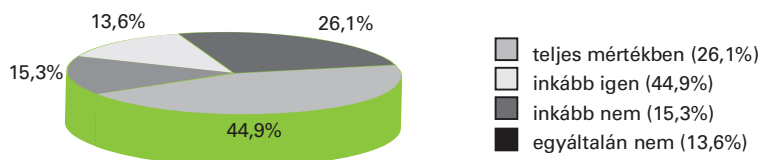
Feltételeztük, hogy a doktoráltak legkevésbé az egzisztenciális-anyagi helyzetre gyakorolt hatás tekintetében elégedettek – sőt, összességében inkább általános elégedetlenséget kifejező válaszokra számítottunk. Ezt annak ellenére is valószínűsítettük, hogy Magyarországon európai viszonylatban is lényegesen többet keresnek a diplomások a többi társadalmi csoporthoz képest.⁷ Ezzel szemben éppen ők, és azon belül pedig különösen a szakmai vonatkozásokban leginkább nemzetközi „terepen” mozgó fiatal kutatók lesznek azok, akik – többek között a közvetlenül is megtapasztalt nyugat-európai és egyesült államokbeli jövedelmi viszonyok és életkörülmények okán – komoly feszültséget érzékelnek majd a nemzetközi mércével mérve is kiemelkedő tudományos teljesítmény és az ehhez képest szerényebb(nek tűnő) javadalmazás, illetve életkörülmények között. Kutatási eredményeink ugyanakkor csak részben igazolták előzetes várakozásainkat, hiszen a jövedelmi helyzettel való részbeni vagy teljes elégedettség a kérdezettek viszonylag jelentős részére, közel kétharmadára (2002-ben 65,2 százalék, 2006-ban 60,3 százalék) volt jellemző. Igaz, feltehetőleg más eredményt kaptunk volna, hogyha a mintába a valós számoknak megfelelő arányban kerültek volna be azok a doktoráltak is, akik – feltehetőleg részben éppen az anyagi megbecsültség hiánya, az egzisztenciális helyzettel való elégedetlenség miatt – külföldre távoztak akár átmenetileg, akár véglegesen.

A fokozat megszerzésének az anyagi, egzisztenciális helyzetre gyakorolt hatását firtató kérdés ráadásul nem teljesen a fentebb jelzett problémát érinti (így természetesen más vizsgálati változóval is próbáltuk azt mérni). Hiszen a hazai szerényebb jövedelmi keretfeltételek között a PhD fokozat hatása egyértelműen pozitív lehet, még ha „abszolút” – vagyis ebben az összefüggésben éppen hogy a fejlett országokéhoz viszonyított „relatív” – értelemben nem is eredményez magas életszínvonalat. A válaszadók alig több mint egynegyede (26,1 százalék) vélte úgy, hogy teljes mértékben megérte megszerezni a doktori fokozatot (3. ábra). Emellett ugyanakkor igen magas azok aránya (44,9 százalék) is, akik ha a jövedelem szempontjából nem is tartják kiemelkedően fontos lépésnek, de mégis egyértelműen érzékelik pozitív velejáróit. Közöttük többen vannak olyanok, akik ugyan elégedetlenek a munkájukért kapott jövedelemmel, ám számot vetve a hazai realitásokkal, elégedettek a doktori cím elnyerésének a jövedelemre gyakorolt, érezhető

(7) Forrás: Education at a Glance 2008: OECD Indicators

növekedést eredményező hatásával. Mindemellett számottevő azoknak a válaszadónak az aránya is, akik csak nagyon kicsi (15,3 százalék) vagy semmilyen (13,6 százalék) előrelépést nem érzékeltek azzal összefüggésben, hogy sikeresen zárták doktori tanulmányaikat.

3. ábra. Megérte-e megszerezni a PhD fokozatot anyagi, egzisztenciális szempontból?

Forrás: Universitas Press, 2002-es és 2006–2007-es adatfelvétel. N=991.

A vizsgált magyarázó változók mindegyike mentén markáns különbségek rajzolódnak ki. Elsőként említhető, hogy a férfiak közel háromnegyede (73,9 százalék) számolt be az anyagi helyzetében bekövetkező változásról, ám ez az arány a nők esetében már kevesebb, mint kétharmad (64,8 százalék). Ebben természetesen szerepet játszhat az is, hogy a nők eleve elégedetlenebbek a fizetésükkkel, ami kutatási eredményeink alapján – más változók bevonásával – ki is mutatható. A jövedelmi helyzettel való elégedettség és a PhD fokozatnak a jövedelmi viszonyokra gyakorolt hatásáról alkotott vélemények közötti, logikailag ugyan nem szükségszerű, de mégsem meglepő korrelációról árulkodik a válaszok tudományterületek szerinti megoszlása is (3. táblázat). Ebben az összehasonlításban szintén a természettudományi pályán lévők nyilatkoztak a leginkább pozitívan a tudományos fokozat megszerzésének hatásáról, bár némileg az ő körükben is csökkent az elégedettek aránya (80,4 százalék). A kutatási eredmények szerint a ttk-s után a bölcsészdoktori karrier esetében érezhető leginkább a PhD címnek az anyagi, egzisztenciális helyzetre gyakorolt pozitív hatása, hiszen a válaszadók háromnegyedének (74,6 százalék) tapasztalata szerint ebben a tekintetben is profitált a doktori tanulmányokba fektetett energia.

A tudományterületek többségénél elmondható, hogy a szakmai előrejutás és az elhelyezkedési lehetőségek javulásához képest a PhD fokozatnak az anyagi helyzetre gyakorolt hatása érezhetően kisebb. Ez leginkább az orvosoknál tapasztalható, akik között 30 százalékkal alacsonyabb azok aránya, akik a jövedelmük vonatkozásában érdemi növekedésről számoltak volna be (60,9 százalék). Közöttük is elsősorban a kórházakban, klinikákon dolgozók körében voltak viszonylag kevesen (55,0 százalék), akik nem érzékeltek e téren érdemi pozitív hatást. Náluk már csak az államigazgatási-önkormányzati szféra intézményeiben dolgozók voltak kevesebben (48,0 százalék), tudományterületől függetlenül. Ezzel szemben a doktori képzésből elsősorban „merítő” felsőoktatási intézmények és kutatóintézetek munkatársainak nagy többsége, durván háromnegyede (73–85 százalék) nyilatkozott elégedetten.

3. táblázat. *Megérte-e megszerezni a PhD fokozatot anyagi, egzisztenciális szempontból? – tudományterületek szerinti megoszlás*

tudományterület	igen, megérte*	nem érte meg**	összesen
természettudomány	80,4	19,6	100,0%
műszaki	72,4	27,6	100,0%
orvostudomány	60,9	39,1	100,0%
agrár	67,5	32,5	100,0%
társadalomtudomány	63,9	36,1	100,0%
bölcsészettudomány	74,6	25,4	100,0%

* A „teljes mértékben megérte” és az „inkább megérte” válasz kategóriák összevonásából létrejött kategória.

** Az „egyáltalán nem érte meg” és az „inkább nem érte meg” válasz kategóriák összevonásából létrejött kategória.

Forrás: Universitas Press, 2002-es és 2006–2007-es adatfelvétel. N=989.

Kapcsolatrendszer és érvényesülés

A PhD cím mint tudományos fokozat jelenleg az egyetlen elismert tudományos minősítést jelenti Magyarországon, melynek odátételét a felsőoktatási törvény felsőoktatási intézmények hatáskörébe utalja.⁸ A PhD-képzés a bachelor és mester mellett a harmadik, egyúttal legmagasabb szintű felsőfokú képzést jelenti. Magától értetődő, hogy ha valahol, akkor a legmagasabb szintű szellemi teljesítmények relációjában, vagyis a tudomány területén feltételezhetjük, hogy az érvényesülés legfontosabb fokmérője a tudás, a teljesítmény – sokkal inkább, mint bármely más társadalmi alrendszer esetében. Anélkül, hogy ennek az állításnak az érvényességét vitatnánk, feltételezzük, hogy a szakmai érvényesülést, az egzisztenciális és általában a társadalmi sikerességet a tudomány területén is több más tényező befolyásolhatja.

A PhD fokozatot szerettek karrierútjának vizsgálata pedig különösen indokoltá teszi, hogy az érvényesülés különböző dimenzióinak elemzésekor tekintettel legyünk az egyéb magyarázó változókra. Ezt indokolják már önmagukban a fokozatszerzést meghatározó, egyénenként komoly eltéréseket mutató motivációs tényezők és a fentebb bemutatott munkaerő-piaci életutak rendkívüli változatossága is. Ez utóbbiak egyértelműen „kivezetnek” a döntően a teljesítményre építkező tudomány világából, és főleg a piac és a közszféra összefüggésrendszereit involválják. A doktori fokozatnak az egyéni életútban játszott szerepéről alkotott vélemények, amellyel kapcsolatos kutatási eredményeket fentebb már szintén ismertettünk, újabb érvet szolgáltatnak amellet, hogy az érvényesülésben szerepet játszó más elemekre is figyelmet fordítsunk. Vizsgálatra érdemes szempontot jelenthetnek például a munkaerő-piaci folyamatokat és az ezzel összefüggő elhelyezkedési lehetőségeket alapvetően meghatározó regionális adottságok; a szakmai előrelépésben olykor fontos szerepet játszó életkori vagy nemi különbségek; de minden bizonnyal a tudományos életpálya vizsgálatakor is érdekes összefüggéseket lehetne kimutatni az egyébként gazdag nemzetközi és hazai szakirodalommal rendelkező kulturális tőke és (iskolai) tudományos teljesítmény között. Kutatásunk során az épp ez utóbbi tényezővel szoros kapcsolatban álló szakmai és egyéb networkök szerepét próbáltuk vizsgálni.

(8) A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény.

Feltételezésünk szerint lényeges eltérések mutatkozhatnak egyrészt a munkaerőpiac különböző szegmenseiben elhelyezkedő doktoráltak, másrészt az igen eltérő szakmai szocializációval és karrierutakkal leírható képzési ágak-szakterületek (tudományterületek) képviselői között. Ennek a feltevésnek az alapja akár az „hétköznapi”, akár az a kutatási tapasztalat, hogy az egyes munkaerő-piaci szegmensek, illetve a különböző tudományterületek karrierépítési technikái olykor jelentősen eltérnek egymástól.

A kutatási eredmények ismertetése előtt azonban mindenképp szót kell ejtenünk az adatfelvétel korlátozott lehetőségeiről. A személyes lekérdezésen alapuló, standard kérdőíves vizsgálati módszer alkalmazása az érvényesülés egyéb, alapvetően nem a (tudományos) teljesítménnyel szorosan összefüggő tényezőinek feltárására problematikusnak tűnik. Nemcsak azért, mert feltételezhetjük olyan szociálpszichológiai körülmények fennállását, amelyek a feltett kérdésekre adott válaszok megbízhatóságát-összintését komolyan megkérdőjelezik, hanem azért is, mert a „zárt” kérdésekkel ugyan számszerűsíthető, statisztikai értelemben elemezhető válaszokhoz jutunk, ám a vizsgált probléma összetettsége nyilvánvalóan megkívánná további adatfelvételi módszerek (például mélyinterjúk, illetve egyéb network-elemzési technikák) használatát is. Mindezen megfontolások ellenére mégis úgy véljük, a lehetőségekhez mérten jól árnyalt kérdésközpontokra alapozva kutatásunk néhány általános tendencia óvatos felvillantására alkalmasnak tűnik.

A szakmai karrierépítésben, az elhelyezkedésben szerepet játszó kapcsolatrendszer két kérdéscsoport segítségével próbáltuk mérni. Először arra kértük a válaszadókat, hogy az előzetesen felállított kategóriák alapján sorolják fel, melyek voltak azok a szereplők, akik segítették őket az előrejutásukban. Ezután arról kellett nyilatkozniuk, hogy a megjelölt személyeknek, illetve intézményeknek, cégeknek megítélésük szerint mekkora volt a szerepük az érvényesülésükben. Ha általában a szakmai és munkaerő-piaci érvényesülés elemzésekor az egyének életútját annak folytonosságában próbáltuk vizsgálni, akkor az életutat feltételezésünk szerint befolyásoló kapcsolatrendszer mérésekor is így jártunk el. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a fokozat megszerzésének pillanatát, hanem a doktori képzés teljes időtartamát, sőt, az azt megelőző egyetemi képzés teljes spektrumát megpróbáltuk görcső alá venni. Kutatásunk eredményei igazolták ennek a megközelítési módnak az indokoltságát.

4. táblázat. Szakmai karrierépítésben, munkahelyi elhelyezkedésben szerepet játszó kapcsolatok említése

	egyetemi alapképzés alatt (%)		PhD-képzés alatt (%)	
	Magyarországon	külföldön	Magyarországon	külföldön
oktatók	71,8	14,4	62,5	24,0
kutatóintézetek	28,5	11,3	31,2	18,7
felsőoktatási intézmények	27,3	10,2	31,4	15,8
diáktársak	24,8	4,3	21,8	5,6
szakmai műhelyek	17,1	6,2	22,3	12,1
szakmai folyóiratok	12,8	6,0	19,1	9,8
szakmai szervezetek	9,8	4,5	14,3	7,2
cégek, vállalatok, intézmények	7,3	3,3	8,4	5,2

Forrás: Universitas Press, 2002-es adatfelvétel. N=702.

A vizsgálatba bekerült személyek válaszait tartalmazó áttekintő táblázat (1. táblázat) alapján első ránézésre két összefüggést lehet megállapítani. Az első, hogy a doktori képzés éveire vonatkozóan a legtöbb kérdezett nagyobb arányban jelölt meg olyan kapcsolatot, amelynek megítélése szerint szerepe lehetett a későbbi érvényesülésben. Ez nem is meglepő, hiszen a munkaerőpiacra történő kilépés közeledtével, a szakmai érdeklődés specializálódásával párhuzamosan egyre inkább felértékelődnek a különböző intézményekkel, szervezetekkel folytatott egyéni együttműködések. Az alapképzés és a doktori képzés közötti különbségek ugyanakkor nem annyira jelentősek, ami azt mutatja, hogy a munkaerőpiacra történő kilépés szempontjából már a kezdeti, hallgatói évek alatt kialakított ismeretségek is meghatározóak lehetnek. Ezt csak tovább erősítik azok az alapképzés éve alatt kialakított oktatói és diáktársi kapcsolatok, amelyek számosságukban és súlyukban még a doktori képzés időszakában létrejött ismeretségeket is, bár nem túl nagy mértékben, de felülmúlják. Érdekeség viszont az a másik összefüggés, hogy a felsorolt szereplők közötti fontossági sorrend lényegében nem változott az egyetemi alapképzés diákéveivel képest. Bizonyos értelemben ez is a karrierépítésnek az egész felsőfokú képzésen átvélő folytonosságáról alkotott előfeltevésünket erősíti, szemben a diplomaszerezés vagy a doktori fokozat megszerzésének szinte kizárólagos jelentőséget tulajdonító életút-elemzésekkel szemben. Mint látható, a kutatás során mért kategóriák részben kevert típusokat alkotnak: az egyéni szereplők (oktatók, diáktársak) természetesen tagjai lehetnek az intézményi szereplők csoportjának (kutató intézetek, szakmai folyóiratok, de akár cégek is). Ez óhatatlanul átfedéseket eredményezhet, így a kapott válaszokból elsősorban nem pontos mutatószámok képzésére érdemes törekedni, hanem inkább tendenciák felvázolására. Az alábbiakban néhány további érdekes összefüggésre hívjuk fel a figyelmet.

Mind az egyetemi alapképzés, mind a doktori képzés éve alatt kiemelkedik az oktatók jelentősége (71,8 százalék, illetve 62,5 százalék). A válaszadók nagy többsége úgy nyilatkozott, hogy valamely oktatójának (vagy oktatóinak) egyértelmű szerepe volt a későbbi karrierépítésben, érvényesülésben. Fontos megjegyeznünk, hogy a kérdőív ezen részében kifejezetten a karrierépítésben, elhelyezkedésben szerepet játszó „kapcsolatokra”, nem pedig egyszerűen csak az oktatók „hatására” kérdeztünk rá, vagyis lényegében kizárhatjuk azt, hogy a válaszadók egy része esetleg a tanári személyiség inspiráló hatását összekeverte volna az elhelyezkedésben nyújtott konkrét segítséggel.⁹ Ami ezenkívül figyelemreméltó, hogy a fokozatot szeretteknek közel egynegyede (24,0 százalék) egyéni karrierépítésük vonatkozásában már a külföldi oktatók szerepét is megemlíti a doktori képzés éve alatt. Tekintettel a doktori képzést jellemző nagymértékű fluktuációra, vagyis hogy csak kevesen – bár tudományterületenként eltérő mértékben – jutnak el a fokozatszerzésig, és hogy a hazai doktori iskolák jelentős része igen szerény nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkezik, a disszertáció megvédéséig eljutó doktoranduszokat a külföldi szakmai kapcsolatépítés szempontjából is „elit csapatnak” kell tekintetünk. Általában az oktatók meghatározó szerepét erősíti a doktoranduszhallgatók körében végzett vizsgálat eredménye is, amely szerint a képzésben részt vevők (beleértve a fokozatszerzésig el nem jutókat is) a tanárokkal való kapcsolattartást, a konzultációs lehetőségeket a képzés egyik legpozitívabb elemének tartották.¹⁰ Érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy az alapképzésben részt vevő hallgatók (vagyis az egyetemi polgárok legnagyobb csoportját képező diákok) már közel sem ennyire elégedettek az oktatók és diákok közötti viszonyal,

(9) Ezt megerősítik a jelen tanulmányban nem közölt további kutatási eredményeink is: az érvényesüléstől, az elhelyezkedéstől részben független „szakmai fejlődés” vonatkozásában minden tudományterületen szignifikánsan nagyobb arányban (általában másfélszer annyian) nyilatkoztak például az oktatók meghatározó szerepéről.

(10) Fábri István – Varga Noémi (1999): *Hallgatók a doktori képzésről*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 32–35. p.

a végzés utáni elhelyezkedés során nyújtott oktatói-intézményi segítségről pedig kifejezetten lesújtóan nyilatkoznak.¹¹ Úgy véljük, az alapképzésben részt vevő teljes hallgatóságra, illetve a PhD fokozatot szerzőkre jellemző attitűdök közötti különbségeket az egyének egyetemi életútjainak lényeges eltérései alapvető mértékben megmagyarázzák.

A szakmai kapcsolatépítés terén az egyes tudományterületek képviselői között előzetesen feltételezett markáns különbségeket a kutatási eredmények nem igazolták. Talán csak a műszaki területet érdemes kiemelni, ahol nemcsak az alapképzés éve alatt tűnik mérsékeltebbnek az oktató-hallgató viszony intenzitása (62,7 százalék), hanem a doktori iskolákban is (59,5 százalék). Hasonlóan alacsonyabb arány jellemzi a bölcsészettudományi doktori képzéseket (58,3 százalék), ami azért feltűnő némileg, mert ezzel szemben az alapképzés éve kapcsán ugyanazon bölcsészek között az átlaghoz képest is többen (73,5 százalék) számoltak be hosszú távon is profitáló oktatói kapcsolatokról.

A doktoráltak aktuális munkahelye (vagyis az, ahol a kérdéses időpontjában állásban volt a válaszadó) viszont már valamelyest egyértelműbb összefüggést mutat azzal, hogy az oktatókhoz fűződő szakmai viszony befolyásolta-e valakinek az elhelyezkedését. Nem meglepő módon az egyetemi szférában munkát vállalók számoltak be a legnagyobb arányban (80,6 százalék) oktatóik meghatározó szerepéről. Mivel pedig a vizsgálatba bekerült válaszadók éppen fele az egyetemeken kötelekében dolgozik, további 8 százalék pedig főiskolákon oktat, így az oktatásban szerepet vállalók magas aránya jelentős részben megmagyarázza az oktatóknak tulajdonított fontos szerepet általában a doktoráltak karrierépítésében. Az egyetemi-kutatói hálózattal szemben akár az államigazgatásban-önkormányzatoknál, akár a versenyszférában dolgozzon valaki, előrejutásában érezhetően kisebb valószínűséggel jutnak szerephez az egyetemen oktató tanárszemélyiségekkel kialakított korábbi kapcsolatai. Ennek ellenére még az államigazgatásban vagy cégeknél munkát vállalók több mint fele (51–57 százalék) is számon tartja az oktatóitól kapott segítséget.

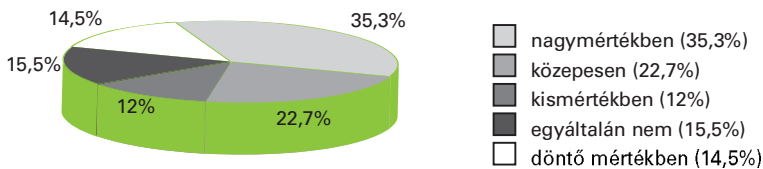
Az elhelyezkedés szempontjából másik végletnek a cégekkel, vállalatokkal, illetve egyéb munkaerő-piaci intézményekkel kialakított kapcsolatokat tekinthetjük. Az alapképzés időszakát nézve csak igen alacsony a hazai munkaerő-piaci kapcsolatokkal rendelkezők aránya (7,3 százalék), de a doktori képzés éveiben sem emelkedik jelentősen ez a mutató (8,4 százalék). A külföldi cégek, vállalatok még kevesebb válaszadó esetében rendelkeznek értékelhető hatással (3,3 százalék, illetve 5,2 százalék). A felhasználói szféra ilyen kis mértékű felsőoktatási penetrációja a doktori képzésben különösen annak fényében elgondolkodtató, hogy a szakmai közvélemény jelentős része egyre jobban hangsúlyozza a felsőoktatás és munkaerőpiac kapcsolata erősítésének fontosságát. Igaz, olykor lényeges eltéréseket is ki lehet mutatni a különböző ágazatok, szakmák között. Például az agrárszféra fiatal tudósai már az egyetemi alapképzés éve alatt is viszonylag nagy számban alakítottak ki hazai (18,9 százalék) vagy külföldi (8,8 százalék) cégekkel, vállalatokkal, különböző intézményekkel az egész karrierútjukat meghatározó kapcsolatokat. A doktori képzés időszakát tekintve viszont elsősorban a műszaki tudományok képviselőit jellemzi az intenzív kapcsolatépítés a hazai (21,4 százalék), illetve a külföldi (18,4 százalék) cégek és intézmények irányában. Ezzel szemben a bölcsészek elhanyagolható hányada épített ki az érvényesülést érdemben segítő kapcsolatokat hazai (1,9 százalék) vagy külföldi vállalatokkal (1,0 százalék), de ők fiatalabb korukban sem büszkélkedhettek ilyen jellegű kapcsolatrendszerrel (4,0 százalék, illetve 1,4 százalék). A külföldi kapcsolatépítés szinte

(11) Roberts Éva – Fábri György (szerk.) (2003): Egyetemek mérlegen. Budapest, Educatio Kht.– Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda, 110–129. p.; Fábri György – Torda Júlia (szerk.) (2005): *Felvi Rangsor 2006 – Egyetemek, főiskolák mérlegen*. Budapest, Educatio Kht.– Országos Felsőoktatási Információs Központ.

teljes hiánya feltehetően összefügg a tudományterület kultúrához, így egyúttal nyelvhez kötöttségével, és semmiképp sem magyarázható a nyelvtudás hiányával, a doktoranduszok között éppen a bölcsészek számoltak be a legnagyobb arányban idegennyelv-tudásról.

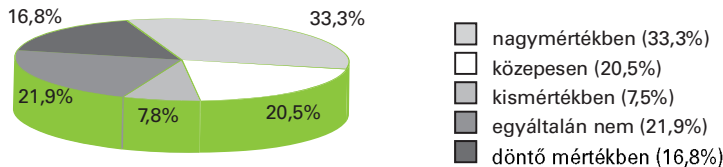
A kapcsolatrendszer szerepének tényével történő „puszta” számvetésen kívül kicsit konkrétan is rákérdeztünk arra, hogy a doktoráltak mekkora szerepet tulajdonítanak munkaerő-piaci elhelyezkedésükben az egyetemi alapképzés vagy a doktorandusz időszak alatt kialakított személyes és intézményekhez fűződő kapcsolataiknak. Mivel ez a kérdés már jóval konkrétan veti fel a társadalmi érvényesülés (legalábbis magyarországi) vonatkozásában részben pejoratív konnotációkat hordozó érvényesülési „technikák” problémáját, ezért előzetesen a vizsgálati eredmények érvényességének komoly korlátaival számoltunk. Az adatfelvétel során kapott válaszok azonban nemiképp meglepetéssel szolgáltak, ugyanis mint az az alábbi grafikonokon látható, a doktoráltak jelentős része számot adott ilyen irányú kapcsolatairól (4. ábra). A válaszadók fele (49,8 százalék) egyéni karrierépítésük szempontjából kifejezetten meghatározó szerepet tulajdonított a már az egyetemi diákévek alatt kialakított kapcsolatoknak, közel egynegyedük (22,6 százalék) közepesnek, vagyis még mindig számottevőnek ítélte meg ezeket, és mindössze kb. minden negyedik (27,7 százalék) doktorált nyilatkozott úgy, hogy az ő esetében ennek a tényezőnek elhanyagolható volt a jelentősége. A doktorandusz időszak is hasonló súllyal esik latba a később jól hasznosuló személyes networkök kialakításában (5. ábra), bár itt már némiképp nagyobb azoknak az aránya (21,8 százalék), akik semmilyen szerepet nem tulajdonítanak a képző intézményben kialakított kapcsolatoknak. A karrierút későbbi fázisaiban valamelyest változik a kép e téren: a 2006–2007-es adatfelvétel eredményei alapján csökken azok tábora (21,9-ről 10,1 százalékra), akik nem tulajdonítanak semmilyen jelentőséget a doktori évek alatti kapcsolatoknak (6. ábra) – igaz, a jelentős hatásról beszámoló aránya lényegében változatlan marad (53,2 százalék).

4. ábra. Egyetemi alapképzés során kialakított kapcsolatok szerepe az egyéni karrierépítésben

Forrás: Universitas Press, 2002-es adatfelvétel. N=688.

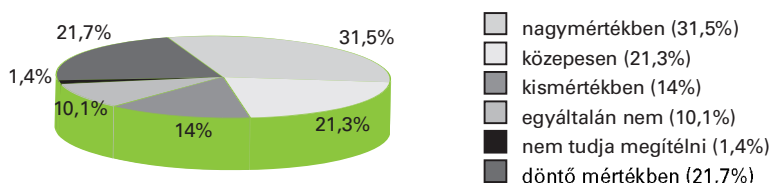
5. ábra. Doktori képzés során kialakított kapcsolatok szerepe az egyéni karrierépítésben

(Az egyéni felkészülésben részt vevőknek nem kellett feltenni a kérdést.)

Forrás: Universitas Press, 2002-es adatfelvétel. N=481.

6. ábra. Doktori képzés során kialakított kapcsolatok szerepe az egyéni karrierépítésben

Forrás: Universitas Press, 2006–2007-es adatfelvétel. N=300.

A különböző tudományterületek esetében hasonló összefüggésekkel találkoztunk, mint korábban, vagyis ahol többen tettek említést az elhelyezkedést befolyásoló kapcsolatrendszeréről, ott azok súlyát is többen ítélték jelentősnek, bár a különbségek ebben az összefüggésben sem számottevőek (5. és 6. táblázat). A két „végpontot” itt is a műszaki területen PhD fokozatot szerzettek, illetve a bölcsészek jelentik: előbbieket a doktori képzés alatt kialakított szakmai ismeret-ségeket (59,0 százalék), utóbbiak az egyetemi alapképzés időszakában létrejött kapcsolatrendszerüket (51,7 százalék) ítélték meg fontosabbnak a karrierépítésben. A vizsgálat időpontjában jellemző munkahelyek típusát illetően is a már tapasztalt tendenciákat lehet megfigyelni, vagyis hogy a felsőoktatási intézményekben, továbbá a kutatóintézetekben állást szerző doktoráltak számára van leginkább jelentősége a személyes kapcsolatoknak.

5. táblázat. Egyetemi alapképzés alatt kialakított kapcsolatok súlya a szakmai karrierépítésben, munkahelyi elhelyezkedésben – tudományterületek szerinti megoszlás (%)

tudományterület	jelentős	közepes	elhanyagolható	összesen
természettudomány	52,3	24,4	23,3	100,0%
műszaki	41,3	23,8	34,9	100,0%
orvostudomány	50,4	23,0	26,7	100,0%
agrár	55,4	18,9	25,7	100,0%
társadalomtudomány	39,4	21,1	39,4	100,0%
bölcsészettudomány	51,7	21,9	26,5	100,0%

Forrás: Universitas Press, 2002-es adatfelvétel. N=687.

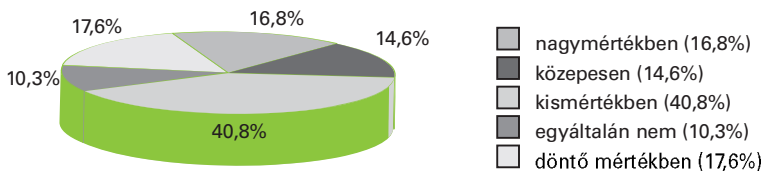
6. táblázat. Doktori képzés alatt kialakított kapcsolatok súlya a szakmai karrierépítésben, munkahelyi elhelyezkedésben – tudományterületek szerinti megoszlás (%)

tudományterület	jelentős	közepes	elhanyagolható	összesen
természettudomány	49,3	20,3	39,4	100,0%
műszaki	59,0	5,1	35,9	100,0%
orvostudomány	51,5	29,4	19,1	100,0%
agrár	56,5	12,9	30,6	100,0%
társadalomtudomány	53,6	19,6	26,8	100,0%
bölcsészettudomány	41,5	25,5	33,0	100,0%

Forrás: Universitas Press, 2002-es adatfelvétel. N=479.

Kutatásunk során külön vizsgáltuk a doktori iskolának mint szakmai kapcsolatrendszernek, illetve annak bővítésének lehetőségét magában hordozó képző helynek a szerepét a karrierépítésben. Mivel azonban a doktori iskolák nem az egyetemektől függetlenül, hanem azok szervezeti rendszerébe szervesen beágyazottan működnek, az emberi erőforrások, a szakmai potenciál tekintetében jelentős átfedésben a felsőoktatási intézmény munkatársi körével, ezért a doktoráltak érvényesülésében játszott szerepüket csak azoknak a fokozatot szerzetteknek a körében tartottuk érdemesnek elemezni, akiknek munkahelye a kérdéses időpontjában nem az adott egyetem volt. Az egyetemi szférától eltávolodók (de nem az egész felsőoktatástól, hiszen a PhD fokozatot szerzettek között találunk szép számmal főiskolán oktatókat is) körében már érezhetően kisebb a jelentősége a doktori iskolák szerepének az érvényesülésben: kétötödük (40,8 százalék) egyáltalán nem számolt be semmilyen hatásról, ugyanakkor nem lebecsülendő azok aránya (27,9 százalék) sem, akik jelentős vagy döntő mértékben meghatározó súlyt tulajdonítottak a képző helynek. Jelen kutatás kereteit meghaladja az oktatói-kutatói kör és egyéb szférák (például versenyszféra, államigazgatás, nonprofit szektor stb.) bonyolult kapcsolatrendszerének nemhogy a feltérképezése, de a doktoráltak életútjára gyakorolt hatásának akárcsak az általános figyelembevétele is. A vizsgálati mintába bekerült személyek válasza is megerősítik azonban azt a feltételezést, hogy tudományterületenként ugyan eltérő mértékben és jellegzetességekkel, de az egyetemi és a versenyszféra, illetve az egyetemi és a közigazgatási szféra között nemcsak számottevő intézményi kapcsolat, hanem – nyilván ezzel részben összefüggésben – sok személyes kapcsolódási pont is van.¹²

7. ábra. Doktori iskola szerepe az egyéni karrierépítésben (válaszok százalékos megoszlása)

(Az egyéni felkészülésben részt vevőknek nem kellett feltenni a kérdést.)

Forrás: Universitas Press, 2002-es adatfelvétel. N=234.

Végül vessünk egy pillantást azokra az eredményekre, amelyek a doktori iskolákkal való kapcsolattartásra vonatkoznak. Értelemszerűen itt is csak azoknak a válaszait vesszük figyelembe, akik nem a doktori képzést biztosító egyetemen dolgoztak az adatfelvétel időpontjában. A válaszok megoszlását nyilván sokféleképpen lehet interpretálni, azonban úgy véljük, mindenképp figyelemreméltó, hogy mindössze a kérdezettek alig több mint egyötöde (21,9 százalék) nyilatkozott úgy, hogy néhány évvel a fokozatszerzés után már semmilyen kapcsolatot nem ápol a doktori iskolával (7. ábra). Igaz, nem sokkal magasabb azok aránya sem (28,3 százalék), akik szoros együttműködésről számoltak be.¹³ Az öt évvel későbbi vizsgálatban ugyanezen személyektől vett több mint 40 százalékos minta esetében (7. táblázat) a valamilyen szinten

(12) Ebben az esetben a kis elemszámok viszont már nem teszik lehetővé, hogy az egyes tudományterületekre, illetve a munkahely típusára vonatkozóan külön-külön is statisztikailag megbízható következtetéseket tegyünk.

(13) A problémának természetesen pusztán módszertani vonatkozásai is vannak, hiszen a képző intézménnyel történő kapcsolattartás a végzés után valószínűsítheti az adatfelvétel során a válaszadási hajlandóságot. Mivel azonban a kutatás során minimális volt a válaszmegtagadások száma, ezért ennek mentén nem tételhetünk fel torzítást az intézményi kapcsolattartásra vonatkozó adatokban.

kapcsolatot tartók közötti arányokban érdemi elmozdulás volt tapasztalható a szoros kapcsolat irányába (28,3-ról 43,5 százalékra). A különbséget csak részben magyarázhatja az a speciális mintatorzulás, ami abból származott, hogy az ismételt megkereséskor, vagyis a második adatfelvétel alkalmával nagyobb arányban válaszoltak azok, akik korábban is szoros intézményi kapcsolattartásról számoltak be. Elképzelhető, hogy itt a kutatói-oktatói életpályának az egzisztenciális-munkahelyi, illetve a szakmai intézményi kapcsolatrendszer dinamikusan változó jelenségének egyik következményével állunk szemben.

7. táblázat. A doktori iskolával való kapcsolattartás a PhD fokozatot szerzettek körében (%)

vizsgálat időpontja	nagyon szoros kapcsolat	többé-kevésbé	nincs kapcsolatban	összesen
2002. év	28,3	49,8	21,9	100,0%
2006–2007. év	43,5	34,7	19,1	100,0%

Forrás: Universitas Press, 2002-es és 2006–2007-es adatfelvétel. N=329 és 131.